

چرایی محبوبیت عام حافظ
یک تحلیل جامعه‌شناختی

مرتضی کرامتی سهرزی

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

تهران ۱۳۹۵

سرشناسه	کرامتی، مرتضی، ۱۳۶۲ -
عنوان و نام پدیدآور	چرایی محبوبیت عام حافظ؛ یک تحلیل جامعه‌شناختی / مرتضی کرامتی سورگی
مشخصات نشر	تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۹۴
مشخصات ظاهری	۱۶۱ ص:؛ جدول.
شابک	۹۷۸ - ۶۰۰ - ۷۶۸۷ - ۲۸ - ۲ - ۱۱۰۰۰۰
وضعیت فهرست نویسی	فیبا
یادداشت	کتابنامه
موضوع	حافظ، شمس‌الدین محمد، ۷۹۲ق - نقد و تفسیر
موضوع	محبوبیت - جنبه‌های اجتماعی
موضوع	شعر فارسی - قرن ۸ق - تاریخ و نقد
نامه افزوده	پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
رده‌بندی کنگره	PIR4۰۰۹/۳۴۴ ۱۳۹۴
آرشیو کتابخانه ملی	۴۱۶۱۹۸۲
	ردیف‌بندی دیوبی: ۸۳/۸۴

پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
دفتر کتابخانه و اسناد

چرایی محبوبیت عام حافظ یا، تحلیل جامعه‌شناختی

ناشر: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

نویسنده: مرتضی کرامتی سورگی

ویراستار: شهناز شفیع‌خانی

ویراستار علمی: سیاوش صلواتیان

طراح جلد و صفحه‌آرا: حسین آذری

نوبت چاپ: اول - تیر ۱۳۹۵

شمارگان: ۱۰۰ نسخه

قیمت: ۱۱۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۶۸۷-۲۸-۲-۱۱۰۰۰۰

همه حقوق این اثر برای پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات محفوظ است.

در صورت تخلف، پیگرد قانونی دارد.

نشانی: تهران، پانین‌تر از میدان ولی‌عصر(عج)، خیابان دمشق، شماره ۹، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

صندوق پستی: ۶۲۷۴ - ۱۴۱۵۵، تلفن: ۸۸۹۰۲۲۱۳، دورنگار: ۸۸۸۹۳۰۷۶، Email: nashr@ric.ir

فهرست مطالب

سخن ناشر / ۷

مقدمه / ۹

فصل اول: کلیات ۱۱

فصل سوم: مبانی نظری

مقدمه / ۲۹

چگونه خواننده می‌سازد؟ / ۳۰

نظریه واکنش خواننده / ۴۳

مزاج‌گویی درباره حافظ در برابر خود / ۴۷

خودی یا غیرخودی؟ / ۵۵

درویش‌انگاری حافظ / ۷۰

مدل تحلیلی تحقیق / ۷۹

فصل سوم: روش پژوهش

مقدمه / ۸۳

تعریف نظری و عملیاتی مفاهیم / ۸۴

روش‌شناسی طرح / ۸۶

روش گردآوری داده‌ها / ۹۰

روش عملی گردآوری داده‌ها در این بررسی / ۹۳

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها / ۱۰۴

روایی و پایایی تحقیق / ۱۰۷

مشکلات و محدودیت‌های تحقیق / ۱۰۹

فصل چهارم: بررسی فرضیات

مقدمه / ۱۱۳

بررسی فرضیه نخست / ۱۱۴

بررسی فرضیه دوم / ۱۳۰

بررسی فرضیه سوم / ۱۴۱

فصل پنجم: جمع‌بندی / ۱۵۳

منابع و مأخذ / ۱۵۹

سخن ناشر

بی شک بالاترین و بهترین عنصری که در موجودیت هر جامعه دخالت اساسی دارد، فرهنگ آن جامعه است. اساساً فرهنگ، هر جامعه، هویت و موجودیت آن جامعه را تشکیل می‌دهد و با انحراف فرهنگ، هرچند به اندازه‌ای اقتصادی، سیاسی، صنعتی و نظامی قدرتمند و قوی باشد، ولسی بوج و میان تهی است. هر فرهنگ جامع‌های وابسته و مرتزق از فرهنگ غرب باشد، ناچار دیگر ابعاد آن جامعه به جنب مخالف گرایش پیدا کند و بالاخره در آن مستهلک می‌شود و موجودیت خود را در تمام ابعاد از دست می‌دهد (امام خمینی، بحیثیه نور، ج ۱۵: ۱۶)

رشد و توسعه اقتصادی و یا سیاسی، بدون به ارزش‌های والای فرهنگی می‌تواند موجبات سستی و اغوجاج در اصول اعتقادی و مای جامعه را فراهم آورد. پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات با انجام تحقیقات و طرح‌های پژوهشی و نیز برگزاری نشست‌های علمی با اصحاب علم و فرهنگ و ارائه نتایج حاصل در قالب «نشر پژوهش» یا «کتاب»، تلاش خود را صرف گسترش ارزش‌های اصیل فرهنگی می‌کند.

امید است با بهره‌گیری از توان علمی پژوهشگران، بتوان گام مؤثری در رنامه‌ریزی جامع توسعه کشور برداشت.

اثر پیش‌رو، با عنوان «چرایی محبوبیت عام حافظ؛ یک تحلیل جامعه‌شناختی» اثر مرتضی کرامتی سورکی زیر نظر دکتر محمدرضا جوادی یگانه، دانشیار دانشگاه تهران، انجام داده و به منظور انتشار، در قالب کتاب تبیین شده است.

یادآوری می‌شود، مطالب مندرج در این کتاب لزوماً منعکس‌کننده دیدگاه‌های پژوهشگاه

نیست.

مقدمه

روزی روزگاری نی از ناسال جد مانده‌ای در قونیه، در شرح درد اشتیاق و سینه شرحه شرحه از فراق خود سروده بود: «هر کسی از من خود شد یار من / از درون من نجست اسرار من». اما تقدیر چنین بود که یکصد سال پس از او شاعر خوشخوان و غزل‌گو، گوی سبقت از او برآید و مصداق بارز بیت او شود، به طوری که شش قرن، تمام، اعراف مست می‌الست تا عرق خور مزه‌به‌دست، از محاسب مستحب‌شناس تا دهری سواس الخناس، از علامه دهر تا قشری‌ترین مردمان شهر، جملگی از ظن خود یار او شوند و او را از خود بدانند. سرخوشانه شعرش را از بر بخوانند، اما به رغم این همه، همچنان اسرار درون او نجسته و نهان باقی مانده باشد. آری، این مرد شگفت‌پررمز و راز و این «آشنای ناشناس مانده» کسی نیست جز حافظ که پیش و بیش از همه، خود به این معما بودگی خویش آگاه است: «حافظم در مجلسی، کسی کشم در محفلی / بنگر این شوخی که چون با خلق، صنعت می‌کنم». باری، با وجود اینکه تا کنون «کسی به قین محرم راز» حافظ نشده و «هر کسی بر حسب فکر، گمانی دارد»، ولی همه این ارطن خود یارشوندگان، به رغم اختلاف گمان، در یک ظن، توافق تام دارند؛ اینکه حافظ عام‌ترین شاعران زبان ماست. و به راستی، تنها اوست که به طرزی گاه طنزآمیز، ناهمگون‌ترین همسران را، و خونی‌ترین دشمنان را در خیل سینه‌چاکان خود، برادروار کنار هم نشانده؛ آیت‌الله مرتضی مطهری در مجاورت احسان طبری، شهریار در کنار احمد شاملو، عبدالکریم سروش

در همسایگی سایه، نصرالله پورجوادی هم‌نوش علی دشتی، عبدالحسین زرین کوب و بهاء‌الدین خرمشاهی و داریوش آشوری زانو به زانوی ذبیح بهروز و اکبر آزاد و علی حصوری.

اما آنچه در این پژوهش بدان توجه شده نه این توافق عام نخبگان متخصص در اقبال به حافظ، بلکه چرایی استقبال توده عام مردم از حافظ است که به طور ویژه خود را در رواج انواع و اقسام تفأل از دیوان او نشان می‌دهد. همچنین جایگاه پرفروش‌ترین کتاب ایران پس از قرآن^۱، نیز گواه دیگری است بر محبوبیت عام حافظ. پرسش اساسی ما از همین جاست؛ چرا چنین است؟ چرا حافظ را لسان الغیب دانسته‌اند نه دیگری را؟ این جایگاه لاهوتی دست‌نیافتنی از کجاست؟ در جست‌وجوی پاسخی درخور، سراغ خوانندگان رفاه‌ایم، خوانندگان عادی شعر حافظ و نه اساتید حافظ‌پژوهی و حافظ‌شناسی. خواهیم بینیم خوانندگان عادی در حافظ و شعر او چه می‌بینند و چه تفسیری در ذهن دارند که سبب می‌شود این چنین دوستش بدارند. و به طور ویژه، تفسیر ایشان را با عامل «خودی - غیرخودی» سنجیده‌ایم. مسئله ما نیز دقیقاً دو چیز بوده است: نخست، آیا تفسیری که اراد این حافظ و شعر او ارائه می‌دهند در مقابل خودی و غیرخودی یکسان است؟ و چرا؟ دوم، آیا تصویری که افراد عادی و عامه مردم از منش حافظ در ذهن دارند به مفهوم «درویش» در نظریه سید مهدی ثریا نزدیک است یا خیر؟ درباره اهمیت پدیده «خودی - غیرخودی» در فرهنگ ایرانی، در بخش‌های آینده، مفصل بحث خواهیم کرد و نشان خواهیم داد که انتخاب این عامل چندان بی‌دلیل و دلخواهی نبوده. همچنین در بخش مناسبتی با نظریه ثریا و مفهوم «درویش» در آن نیز خواهیم پرداخت. البته شمار مصاحبه‌شوندگان را این کار اندک بوده و ما به هیچ وجه قصد تعمیم نتایج تحقیق به کل جامعه ایران را نداریم؛ تنها می‌خواهیم فرضیات خود را به وسیله مصاحبه با چند خواننده عادی شعر حافظ، محک بزنیم.

۱. «وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی با بیان ویژگی‌های بارز حافظ در شعر و ادب گفت: دیوان این شاعر نامی ایران طوری امروز در کشور علاقه‌مند پیدا کرده است که پس از قرآن پرفروش‌ترین کتاب به شمار می‌رود» (خبرگزاری فارس، ۲۰ مهر ۱۳۹۰).